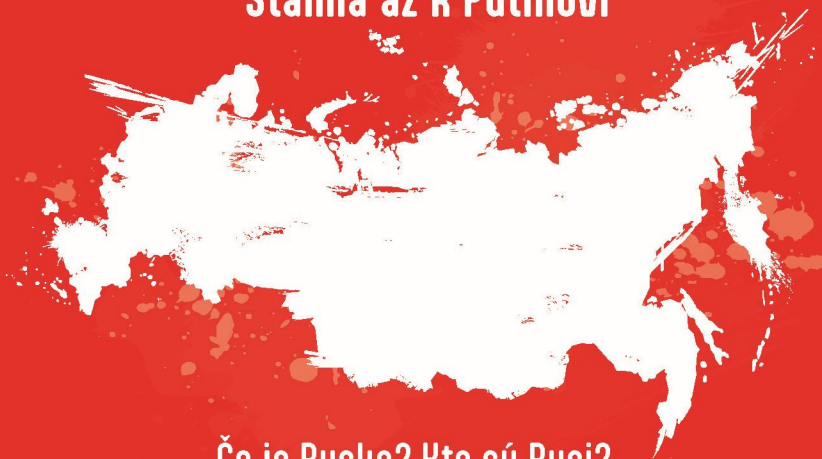

PETR HOUBSKÝ

Stručné dejiny Ruska

od Zlatej hordy cez Napoleona,
Stalina až k Putinovi

Čo je Rusko? Kto sú Rusi?

Najväčšia krajina sveta bola vždy pre Západ záhadou
a po invázii na Ukrajinu je životne dôležité
vylúštiť ju správne

Petr Koubský

**Stručné dejiny Ruska
od Zlatej hordy
cez Napoleona, Stalina
až k Putinovi**

Čo je Rusko? Kto sú Rusi? Najväčšia krajina sveta
bola vždy pre Západ záhadou a po invázii
na Ukrajinu je životne dôležité vylúštiť ju správne

Autor: © Petr Koubský, 2022

Vydal: © N Press, s. r. o., v roku 2022 ako svoju 73. publikáciu

Vydanie prvé

ISBN 978-80-8230-105-5

L'udia nie sú vo svojich činoch ani úplne slobodní, ani úplne zviazaní panujúcimi pomermi. To, čo sa nám spätne javí ako historický príbeh, je vždy výsledkom pevne daných obmedzení, individuálnych zámerov a činov a napokon aj slepej náhody.

Platí to všade, ale stojí to obzvlášť za pripomenutie, ak máme hovoriť o Rusku, ktorého dejiny sa niekedy interpretujú ako absolútna geografická danosť – počnúc priestupnou západnou hranicou, končiac prírodným bohatstvom –, inokedy ako výsledok vôle a zvole niekoľkých silných jedincov a ešte inokedy ako nevyhnutný produkt neurčito definovanej národnej povahy.

Striktne vzaté, nič z toho nie je pravda. Dejiny Ruska a ruského národa nie sú o nič viac deterministické ako akékoľvek iné. Rusko prešlo a prechádza možnosťami voľby ako každá iná krajina. Je tiež v rovnakej miere vystavené dejinným náhodám: keby 5. decembra 1941 nezačalo pri Moskve z ničoho nič strašne mrznúť alebo keby bol na Veľkú noc roku 1917 dôstojník britskej MI5 Harold Gruner v Haparande rozhodnejší, mohlo (ale nemuselo) byť všetko inak.

Ruské dejiny sú mätúce aj preto, že ich nevyhnutne

a koniec koncov právom čítame ako súčasť príbehu kresťanskej, teda západnej civilizácie, a tým pádom sa ich snažíme interpretovať v západných pojmoch. Ruské hospodárske a politické mechanizmy však vždy boli iné, hoci niekedy niesli rovnaké mená.

Ruský feudalizmus bol hlboko odlišný od usporiadania strednej a západnej Európy. Ruské majetkové právo nemalo s európskym spoločné vôbec nič. Ruské politické strany v čase bolševickej revolúcie sa ničím nepodobali politickým stranám v Nemecku, Rakúsku či Anglicku. Terajší ruský prezidentský systém sa na prvý pohľad príliš nelíši od amerického či francúzskeho, ale je to len povrchná vonkajšia podoba.

Rusko nebolo a nie je Západ, nie je ani „nedokonalý“ či „pokazený“ Západ. Vyrastá z odlišných starobylých tradícií. Západná cesta vždy bola jednou z jeho možností a zostáva ňou aj dnes, väčšina Rusov sa k nej však nikdy nepriklonila.

Rozdané karty

Keby ste boli vládcami Ruska, zodpovednými za jeho osud, čelili by ste niekoľkým problémom, ktoré sa od stredoveku do dnešných čias príliš nezmenili.

Prvým sú vzdialenosti. V ére lietadiel, televízie a internetu je to oveľa menší problém ako predtým, stále ho však nemožno zanedbať. Petropavlovsk-Kamčatskij delí od Petrohradu 9500 kilometrov, čo je veľká

prekážka aj dnes. V prvej polovici 18. storočia, keď boli obe mestá založené, boli na väčšinu praktických účelov neprekonateľné. Vzdialenosti a zlé cesty boli v Rusku vždy zásadným obmedzujúcim faktorom – pre obchod, pre presuny vojsk, pre zásobovanie miest potravinami, pre šírenie noviniek, pre výkon štátnej správy.

S tým súvisí druhý problém, ktorým je kritický nedostatok prístavov a prístupu k moru. Vyzerá to trochu absurdne, pretože Rusko je z veľkej časti morom obklopené. Lenže nepoužiteľným: severné a východné pobrežie je ďaleko od miest, Severný ľadový oceán nie je ani dnes prejazdný bez ľadoborcov.

Najstarším a po dlhý čas jediným ruským námorným prístavom je Archangelsk, odkiaľ je ďaleká a ťažká plavba kamkoľvek – vždy treba oboplávať celú Škandináviu –, ale rovnako ťažká je aj cesta odtiaľ po súši do Moskvy. Historickí súper Ruska, či už nimi bolo Turecko, Poľsko-litovská únia, Švédsko, Anglicko, Nemecko, alebo USA, vždy disponovali lepšie rozmiestnenou námornou silou.

Týmto nedostatkom možno objasniť mnohé z politického a vojenského usilovania vládcov Ruska: neustálu snahu o ovládnutie Pobaltia, založenie Petrohradu, rusko-japonskú vojnu, neschopnosť zmieriť sa s tým, že by Sevastopoľ patrilo Ukrajine, aj dôraz na stavbu atómových ponoriek schopných dlhé mesiace, v núdzi aj roky sebestačne križovať oceány.

Nedostatok prístavov tiež vždy obmedzoval ruské

kontakty so západným svetom, voľnú výmenu tovaru a myšlienok. Prispel k ruskej izolácii. Nezabúdajme, že až do 19. storočia bola námorná doprava jednoduchšia, rýchlejšia a lacnejšia ako pozemná.

Tretou veľkou slabinou je neexistencia prirodzenej západnej hranice. Rusko spája so západnou Európou široká plochá nížina, po ktorej dôjdete z Moskvy cez Varšavu, Berlín a Paríž až k Pyrenejam – alebo aj naopak.

Armáde, ktorá by tadiaľto postupovala, nestoja v ceste ani pohoria, ani iná väčšia prírodná prekážka. Nemuselo by to prekážať, keby Rusko malo so Západom priateľské vzťahy, čo však po väčšinu histórie nemá. Touto plochou nížinou prišli do Ruska tri ničivé invázie.

Poliaci v roku 1610 dobyli Moskvu, Napoleon v roku 1812 tiež, vojská nacistického Nemecka sa v roku 1941 prebili na jej predmestie. Rusi hľadajú západným smerom s nedôverou, pocitom neistoty – a s častou myšlienkou na preventívny útok, ktorý by hranicu posunul alebo nastolil v jej susedstve spriatelenu vládu.

Rozpad Sovietskeho zväzu v roku 1991 znamenal pre Rusko dvojitý šok: stratou Ukrajiny a Bieloruska sa jeho západná hranica pohla o stovky kilometrov späť na východ a štáty za ňou – obe menované post-sovietske republiky, o Poľsku ani nehovoriac – sa usilovali o nezávislosť od Moskvy.

Tým sa však geopolitické problémy nekončia. Tie

ďalšie sa týkajú výživy a potravinovej sebestačnosti. Rusko disponuje vynikajúcou ornou pôdou, ale len v úzkom pásme černoze, ktorá sa tiahne od ukrajinskej hranice na severovýchod, kde postupne zaniká. Všade mimo nej je poľnohospodárstvo málo výnosné.

Čiernozemný pás zase trpí iným nedostatkom: je tam málo zrážok a navyše tam spravidla prší práve naopak, než by poľnohospodári potrebovali – nie v čase sejby, ale koncom leta, v čase zberu. Obilie najskôr nerastie, potom zozbierané hnije.

Podnebie je celkovo slabinou Ruska. Okrem malej časti severozápadu tam prevláda kontinentálna klíma: sucho, teplé letá, ľadové zimy. Čím ďalej na východ, tým je chladnejšie.

Novosibirsk leží o trochu južnejšie ako Kodaň, priemerné zimné teploty tam však sú okolo $-15\text{ }^{\circ}\text{C}$, zatiaľ čo v Kodani okolo nuly; zimné počasie tam panuje od októbra do apríla, zatiaľ čo v severnej Európe o dva mesiace menej. Anomáliou nie je v tomto prípade Rusko, ale Európa: za príjemné životné podmienky vďačíme Golskému prúdu.

V porovnaní s Európou má väčšina Ruska kratšie vegetačné obdobie, a tým pádom aj kratšiu sezónu poľných prác (a obdobie, keď sa dobytok môže pásť vonku). Rytmus života na dedine, daný siatím a zberom, dnes už väčšinou nevnímame, ale po väčšinu modernej histórie ľudstva bol otázkou života a smrti: nevypestuješ, nepozbieraš, umrieš.

V Rusku bola táto otázka vyhrotenejšia než v Európe nielen pre krátku sezónu, ale aj v dôsledku zlej úrodnosti. Malo a má to dva politicky významné dôsledky.

Po prvé, ruská dedina vždy zvládla ako-tak uživiť samu seba, ale už nie vytvárať príliš veľa prebytkov na predaj. To brzdilo rozvoj miest, ktoré nemali kde brať potraviny, čo zasa spätne obmedzovalo rozvoj vidieka, ktorý nemal odkiaľ a za čo nakupovať lepšie náradie a vybavenie.

Hneď ako začala centralizovaná vláda na roľníkov tlačiť a požadovať vyššie dodávky – nech už to bol cársky režim, alebo komunisti –, prejavilo sa to zhoršením životných podmienok na dedine, a to až do extrému v podobe hladomorov. Zatiaľ čo životná úroveň európskych poľnohospodárov v priebehu storočí rástla, v Rusku často klesala, v lepšom prípade stagnovala.

A po druhé, aby sa poľné práce v priebehu niekoľkých mesiacov dali zvládnuť, bola ruská dedina vždy nejakým spôsobom kolektivizovaná. Samostatným sedliakom priali prírodné podmienky len na Ukrajine a v časti ruského čiernozemného pásu. Všade inde hospodárili najprv široké rodiny, neskôr sa vyvinul systém roľníckych občín, ktoré spoločne vlastnili pôdu, obrábali ju a podľa zložitých pravidiel sa delili o úrodu.

Ako je vidieť, na vysvetlenie väčšiny ruských špecifik nepotrebujeme čítať Dostojevského a skúmať „hlbiny ruskej duše“. Dajú sa vysvetliť úplne prízemne

pomocou geografických a ekonomických podmienok, ktorými je život v Rusku vymedzený. Znova však pripomeňme, že geografia nie je pevne daný osud.

Pohľad na mapu

Rusko je najväčšia krajina na svete. V čase svojej najväčšej územnej expanzie zaberalo ruské impérium sedemnást percent všetkej súše na planéte. (Bolo to na konci 19. storočia. V tej dobe vedľa neho existovalo ešte väčšie impérium – britské.)

Dnešné Rusko so svojimi sedemnástimi miliónmi štvorcových kilometrov predstavuje len o niečo menšiu plochu ako Čína a USA dohromady. Na mape sveta vyzerá ešte väčšia, pretože jeho územie sa tiahne ďaleko na sever a väčšina bežných projekcií gule do roviny skresľuje rozlohu polárnych oblastí. (Grónsko je v skutočnosti pätnásťkrát menšie ako Afrika.) Slovensko by sa do Ruska zmestilo 349-krát.

Mapa Ruska mátie ešte inak. Všetci vieme, že rôzne štáty majú rôznu hustotu osídlenia, ale väčšinou si neuvedomujeme, aké veľké tieto rozdiely sú. V Rusku žije asi 146 miliónov ľudí, teda v priemere deväť na štvorcový kilometer. To je štvrtá najnižšia hustota obyvateľstva na svete, menšiu majú len Kazachstan, Kanada a Austrália.

Podobný počet obyvateľov ako Rusko má napríklad Bangladéš, ktorého územie je však len trojnásobkom

územia Slovenska. Na štvorcovom kilometri tam žije 1095 ľudí, stodvadsaťkrát viac ako v Rusku.

Dôvod nepomeru je očividný: na veľkej časti ruského územia nežije vôbec nikto. Prevažnú väčšinu ruského obyvateľstva nájdete v trojuholníku vymedzenom západnou hranicou, južnou hranicou a spojnicou miest Petrohrad – Jekaterinburg alebo v južnej polovici európskeho Ruska.

Je to obrovská oblasť, predstavovala by zďaleka najväčší štát Európy, napriek tomu malá v porovnaní s celým ruským územím. Takmer všetkých, ktorí žijú na východ od tohto trojuholníka, by ste našli v úzkom páse pozdĺž južnej hranice, ktorým vedie Transsibírska a Bajkalsko-amurská magistrála. Na sever od týchto železničných tratí sa tiahne neobývateľná pustatina až k Severnému ľadovému oceánu.

Ale aj hustejšie zaľudnená západná časť Ruska obsahuje veľké vidiecke oblasti, ktoré sú len málo obývané. Na druhej strane, takmer desatina všetkých obyvateľov Ruskej federácie žije v štrnástmiliónovej Moskve.

Hlavnou severo-južnou osou Ruska je pohorie Ural. Tvorí hranicu medzi Európou a Áziou. Všetkému, čo je v Rusku na východ od Uralu, sa často hovorí Sibír, zemepisne to však nie je presné, pre geografov je východnou hranicou Sibíri Verchojanské pohorie za riekou Lena.

Ďalej sa tiahne ešte obrovský kus hornatej pustiny, ruský Ďaleký východ, na severe ukončený Beringovou

úžinou, na juhu polostrovom Kamčatka. Máme teda tri nerovnako veľké časti: európske Rusko, zaľudnené okrem severu; Sibír, pustú okrem najvzdialenejšieho juhu; a Ďaleký východ, pustý úplne.

To, samozrejme, neplatí bez výnimiek. Na Kamčatke leží dvestotisícové mesto Petropavlovsk-Kamčatskij, uprostred púštín severnej Sibíri podobne veľký Norilsk. Mnoho menších sídiel sa nachádza pozdĺž veľkých sibírskych riek.

Tie tečú väčšinou od juhu na sever a dodnes zostávajú významnými dopravnými tepnami, pretože na Sibíri mimo spomínaného južného pásu nie sú cesty ani železnice.

Bez riek Irtyš, Ob, Jenisej, Dolná Tunguzka, Lena, Jana a Amur – aby sme vymenovali aspoň tie najdôležitejšie –, by nebolo možné osídlenie ani tej malej časti Sibíri, kam ľudia z Európy prenikli. Je to rovnaký príbeh ako v Severnej Amerike, kde rovnakú rolu zohrali rieky Missouri, Columbia, Mackenzie či Yukon.

Celým Ruskom sa v západo-východnom smere tiahnu tri vegetačné zóny: tundra, tajga a step.

Tundra je bezlesá rovina, kde sa holé kamene striedajú s machmi a lišajníkmi, tu a tam rastú veľmi odolné trávy a nízke kríky. Pôda je v zime zmrznutá, v lete väčšinou tiež¹ (permafrost).

1 KOUBSKÝ, Petr (2020): V najchladnejšom meste sveta namerali 38 stupňov Celzia. Večný ľad sa roztápa a prináša skazu. *Deník N [online]. 2020-06-06. Dostupné na: <https://dennikn.sk/1957258> [cit. 2022-06-15]*

Poľnohospodárstvo je v tundre nemožné, možnosti pre pastierstvo a lov sú nesmierne obmedzené, pretože na chudobných letných porastoch sa uživí len málo zvierat. Rastliny v tundre vyzerajú nezničiteľne, ale opak je pravdou: tam, kde človek naruší miestny ekosystém, príroda regeneruje veľmi ťažko, pretože vegetačné obdobie je krátke.

Južne od tundry leží pás lesov: na západe zmiešaný les, na východe hustá sibírska tajga – ihličnatý prales. Jej odstránením tiež nemožno získať použiteľnú poľnohospodársku pôdu, zopár ľudí sa v nej živí lovom, ťažbou dreva a v súčasnosti aj ťažbou nerastov. Tajga je domovom medveďa hnedého, jedného zo symbolov Ruska.

Na juhu prechádza tajga najprv do lesostepi a potom v otvorenú step, bezlesú trávnatú krajinu. Step sa dá poľnohospodársky využiť, ale nie všade, hlavným problémom sú zrážky a zavlažovanie, predtým aj lúpežné nájazdy.

Zďaleka nie všetci obyvatelia Ruska sú Rusi. Hlavnú menšinu predstavujú národy hovoriace turkickými jazykmi – Tatári s centrom v Kazani, Baškirovia, ktorých hlavným mestom je Ufa, a Čuvaši okolo mesta Čeboksary.

Druhou významnou menšinovou skupinou sú severokaukazské národy, medzi nimi predovšetkým Čečenci a Inguši. Tretou skupinou sú národy hovoriace uralskými jazykmi príbuznými fínčine – Mordvinci,

Marijci a niekoľko ďalších. Štvrtú skupinu, veľmi rôznorodú, predstavujú pôvodní obyvatelia Sibíri. Všetky tieto národy sú silne rusifikované.

Na Západe je zvykom Rusko podceňovať, často dosť okato. Prirovnanie k benzínovej pumpke – alebo dokonca k „Hornej Volte s raketami“, ako napísal v roku 1987 Xan Smiley, moskovský dopisovateľ denníka Daily Telegraph – je však nielen urážlivé, ale aj mylné.

Ruská ekonomika je šiesta najväčšia na svete (podľa HDP prepočítaného v parite kúpnej sily²), hospodársky silnejšia je len Čína, USA, India, Japonsko a Nemecko (prípadne namiesto neho EÚ ako celok). Podľa nominálneho HDP je Rusko na jedenástom mieste³. (V oboch prípadoch ide o údaje Medzinárodného menového fondu z tohto roku, dáta z iných zdrojov môžu byť mierne odlišné, staršie dáta môžu byť výrazne odlišné.)

Porovnávanie **v parite kúpnej sily** svedčí

viac o situácii na domácom trhu,
porovnávanie nominálneho HDP
je vhodnejšou mierou sily národnej

2 List of countries by GDP (PPP). *en.wikipedia.org [online]*. 2022-05-31. Dostupné na: [https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_\(PPP\)](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_(PPP)) [cit. 2022-06-11]

3 List of countries by GDP (nominal). *en.wikipedia.org [online]*. 2022-06-12. Dostupné na: [https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_\(nominal\)](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_(nominal)) [cit. 2022-06-11]

ekonomiky v medzinárodnom obchodovaní. Žiadna z metód nie je „lepšia“, žiadna neposkytuje celistvý obrázok.

Rusko má dlhodobo kladnú obchodnú bilanciu a nízky zahraničný dlh. S výnimkou nerastných surovín, pšenice, umelých hnojív a zbraňových systémov nie je jeho ekonomika zameraná na export, ale na domáci trh.

Z hľadiska ruskej politiky je dôležité, že krajina je hospodársky viac-menej sebestačná. Hypotetické úplné odrezanie od svetovej ekonomiky by pravdepodobne zvládla, hoci by jej chýbali niektoré špičkové technológie, hlavne počítačové čipy a špecializované lieky.

Je Rusko chudobná krajina, alebo bohatá? Na takúto otázku sa odpovedá tým ťažšie, čím väčšia nerovnosť v krajine panuje. V Rusku je taká veľká, že odpoveď nedáva skoro žiadny zmysel.

Jednoduchým meradlom ekonomickej nerovnosti je **Giniho koeficient**, matematická konštrukcia, ktorá meria nerovnosť rozloženia príjmov či bohatstva (čo sú dve veľmi rozdielne veci) v spoločnosti.

Pohybuje sa od nuly po jednotku, nula zodpovedá úplnej rovnosti (všetci majú

rovnako), jednotka úplnej nerovnosti (jeden človek má všetko, všetci ostatní nič) a jeho stupnica je nelineárna, takže napríklad rozdiel medzi 0,2 a 0,3 nie je to isté, čo medzi 0,3 a 0,4.

Giniho koeficient nerovnosti príjmov podľa Svetovej banky predstavuje v Rusku 0,375 (84. miesto na svete, na prvom mieste je Slovinsko, na druhom Česká republika, na štvrtom Slovensko, na poslednom Juhoafrická republika).

Giniho koeficient nerovnosti bohatstva, z praktického hľadiska dôležitejší, má v Rusku hodnotu 0,88, jednu z najvyšších na svete.

Údaj, že priemerný HDP na obyvateľa prepočítaný paritou kúpnej sily je v Rusku 29 500 dolárov, čo ho radí niekam na koniec rebríčka rozvinutých krajín do susedstva Chorvátska, Malajzie, Čile a Bulharska, má malú výpovednú hodnotu práve pre veľkú nerovnosť.

S pomerne vysokým priemerným HDP ostro kontrastuje očakávaný vek dožitia⁴ pri narodení. Ten je v Rusku u mužov 67,3 roka, u žien 77,9 roka. (Na

4 ROSER, Max, ORTIZ-OSPINA, Esteban, RITCHIE Hannah (2019): Life Expectancy. *Our World in Data* [online]. 2019-10-01. Dostupné na: <https://ourworldindata.org/life-expectancy> [cit. 2021-06-11]